

A FÖLDRAJZI NEVEK NYELVTÖRTÉNETI TANULSÁGAI*

Írta: BENKŐ LORÁND

1. A tulajdonnevek és közöttük a földrajzi nevek vizsgálatával a nyelvtudomány egyik sajátos ágazata, a névtan foglalkozik. A névtan alapvetően nyelvtudományi diszciplína, még akkor is, ha számos szállal kapcsolódik más tudományágakhoz, illetőleg ha eredményeit több más szakterület is segédtudományként hasznosíthatja. A névtan nyelvtudományi jellegét az a tény határozza meg, hogy a tulajdonnév-anyag nyelvi kategória, típusai és egyedei a nyelvi fejlődés produktumai, problematikájukat tehát csak a nyelvtudomány szemléletével, eszközeivel és módszereivel lehet megközelíteni, illetőleg föl-tárni.

A névtannak és benne a földrajzi nevek kutatásának alapvetően nyelvtudományi jellegét az effajta kutatások története nálunk is, máshol is teljes mértékben igazolja. Amikor a személynevek és a földrajzi nevek vizsgálatában eltértek a nyelvtudományban kialakult szemlélettől és módszertől, mindenkor a dilettantizmus talajára siklottak, s a téves szempontok szerint való adatgyűjtések, még inkább a téves magyarázatok nemcsak a nyelvtudomány számára bizonyultak használhatatlanoknak, hanem végeredményben — a hibás kiindulási alap miatt — nem látta maradandó hasznukat egyetlen más tudományág sem. Így a település- és népiségtörténet, a gazdaság és művelődéstörténet, a földrajz, a néprajz, a régészet, a geobotanika és más tudományágak művelői csak akkor tudták a földrajzi nevekből levonható sokrétű tanulságokat saját szakterületük számára eredményesen fölhasználni, ha nem próbálták a nyelvészeti feladatokat magukra vállalni, hanem mint segédtudományi anyagot átvették a nyelvtudomány ide vonatkozó eredményeit.

Bár a névtan tárgyát és vizsgálati módszereit tekintve a nyelvtudomány szerves része, mégis sajátos viszonyban van annak egészével, illetőleg egyes részeivel. E viszony természetét az a körülmény határozza meg, hogy a földrajzi nevek jelentékeny hányada „másodlagos” jellegű, azaz a nyelvben korábban már élő elemekből keletkezett. A magyarban is, más nyelvekben is általában a közszói elemekből lettek földrajzi nevek, vagy közvetlenül, vagy bizonyos áttételekkel (személyneveken, idegen nyelvek névanyagán stb. keresztül). Mondjuk például *Hódmezővásárhely* neve négy magyar köznévi összetételéből alakult; *Szentés* neve ugyan közvetlenül személynévi eredetű, de a személynév a *szent* köznévből lett; *Csongrád* neve — mint köztudott — ugyan nem a magyarban keletkezett, de a szlávban megint csak köznyelvi elemekből: *črn* ~ *črný* ~ *černý* stb. 'fekete' + *grad* 'vár' tevődött össze.

* BENKŐ LORÁND egyetemi tanárnak, a MTA lev. tagjának az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők szegedi kongresszusán (1964.) elhangzott előadása, amelyet a szerző Közleményeink rendelkezésére bocsátott.

Mindez annyit jelent, hogy a nyelvtudomány a földrajzi nevekkel kapcsolatban nemcsak ezek sajátos, névtani problematikájában érdekelt, hanem a nyelvtudománynak elsősorban a szókészlettel foglalkozó részlege is megannyi szállal fűződik a földrajzi nevek vizsgálatához. A földrajzi nevek tehát nemcsak a névtannak képezik vizsgálati anyagát, hanem forrásanyagként szolgálnak általában a szókészlet tanulmányozásához, a névtan eredményei pedig bizonyos értelemben segédtudományi jellegű anyagként szerepelnek a szótan és a vele kapcsolatos részdiszciplínák (hangtan, alaktan, jelentéstan stb.) témakörében.

A földrajzi nevek legtöbb egyede és típusa a nyelv archaikus elemei közé tartozik, régi korok nyelvi történéseire vet világot. Ebből a tényből két dolog is következik. Az egyik az, hogy a földrajzi nevek problematikája iránt mindenkor elsősorban a történeti nyelvtudomány érdeklődött, tehát vizsgálatuk a nyelvtörténeti kutatások keretei között virágzott ki. A másik az, hogy a földrajzi nevek nyelvtörténeti vizsgálatában nemcsak az a történeti névanyag szolgál forrásul, amely a különböző típusú nyelvemlékekből, oklevelekből, határjárásokból, birtok-összeírásokból, peres iratokból, számadásokból stb. bányászható ki, hanem az a jelenkori vagy közelmúltbeli névanyag is, amelyet az élő nyelvből közvetlenül gyűjtöttünk, illetőleg gyűjtünk össze a tudományos kutatás számára. E kétféle földrajzi névi anyag problematikája egyébként is erősen összefonódik, hiszen e nyelvi kategória élettartamának viszonylagos hosszúsága miatt a régi iratokból föltárt nevek jelentős része a mai nyelvből is kimutatható; és fordítva: a ma élő nevek legnagyobb részét a rendszeres kutatás a régi nyelvből is tudja igazolni. A kétféle: régi és mai nyelvi földrajzinévanyag nyelvtörténeti forrásértéke persze mutat bizonyos részlet-különbségeket, de ez mitsém változtat e forrásanyagok alapvetően azonos nyelvtörténeti érdekeltségén, illetőleg a jelenkori, élő nyelvi földrajzi neveknek a történeti nyelvtudomány számára való nagy hasznosságán.

Innen van az, hogy a nyelvtörténet művelői a régi iratok névanyagának föltárása mellett mindenkor erősen szorgalmazták a jelenkori, élő földrajzi nevek összegyűjtését. Mivel napjainkban az élet sokrétű és rohamos változása a földrajzi nevek fokozatos pusztulásával vagy legalábbis a régi elnevezések kicserélődésével jár, a történeti nyelvtudomány számára pótolhatatlan veszteséget jelentene, ha ezek — rendszeres és módszeres gyűjtések hiányában — nyomtalanul, följegyezetlenül halnának el. A magyar nyelvészet munkásai ezért üdvözlik nagy örömmel azokat a kezdeményezéseket, melyek a jelenkori névanyag, főként a legjobban pusztuló határrésznevek (dúlónevek) összegyűjtése érdekében ma kibontakozni látszanak.

2. E néhány általános vonatkozás előre bocsátása után azt a kérdést szeretném röviden érinteni, hogy a földrajzi nevek vizsgálata milyen tanulságokkal jár a nyelvtörténet számára. Nem óhajtok azonban foglalkozni magának a névtannak a nyelvtörténet körébe vágó speciális kérdéseivel, hanem csupán olyan problémákkal, amelyek a földrajzi nevek köznévi elemeivel kapcsolatosak. Természetesen ez is oly hatalmas témakör, ami egy rövid előadás kereteit messze túlhaladja. Ezért a rendszeres és tüzetes taglalás helyett meg kell elégednem néhány főbb mozzanat kiemelésével, illetőleg néhány példa bemutatásával.

A nyelvtörténeti kutatások két alapvető szempontja az idő és a tér problémája. Más szavakkal mondván ez annyit jelent, hogy a nyelvtörténet vizsgálja

egyrészt a nyelvi elemek múltjának kronológiai vonatkozásait, vagyis azt a kérdést, hogy a változások időben hogy következnek egymás után, másrészt vizsgálja úgynevezett nyelvföldrajzi vonatkozásait, vagyis azt a kérdést, hogy a nyelvi elemek változása a nyelvterület különböző részein hogyan zajlik le, milyen egyezéseket és különbözőségeket mutat. A nyelvtörténetben ez utóbbi szempont csak az újabb időkben kezdett előtérbe nyomulni; nyelvjárástörténetnek vagy történeti nyelvjáráskutatásnak szokás nevezni, de persze nem önálló stúdium, hanem a nyelvtörténet szerves része, valójában a nyelvtörténeti kutatásokat kibővítő, megtermékenyítő szemlélet és módszer.

A nyelvtörténeti kutatás a földrajzi nevek vallomását mindkét vonalon, az idő és a tér viszonylatában egyaránt nagyon jól fölhasználhatja. Noha e két viszonylat sajátos egységet alkot, s egymástól élesebben elkülöníteni ma már aligha lehet, az egyszerűség kedvéért előbb földrajzi nevekből leszűrhető néhány kronológiai tanulságot említenék, s csak aztán térnek rá a nyelvföldrajzi vonatkozásokra.

3. A szótörténetben, a közsavak időbeli problematikájában a földrajzi neveknek abban van az egyik legfőbb jelentőségük, hogy a szavak életének igen korai vonatkozásait tárják föl.

Százszámra vannak például olyan szavaink, amelyek a földrajzi nevekben sokkalta korábban kerülnek elő, mint amikorról első közzői előfordulásukat ismerjük. Az ilyen régi földrajzi nevekből kimutatható szavak természetesen jórészt olyan tárgykörökbe tartoznak, melyek a földrajzi névadásban jelentősebb szerepet játszottak. Így például térszínformaneveinknek, vízrajzi közneveinknek, növényneveinknek, állatneveinknek, tárgy- és építményneveinknek, foglalkozásneveinknek, anyagneveinknek, számneveinknek, viszonyító szavainknak stb. igen jelentékeny része földrajzi névben fordul elő először. Hogy itt gyakran milyen nagy időbeli különbségekről van szó, s a kérdéses nyelvelem életét a földrajzi nevek jóvoltából mennyivel előbb tudjuk nyelvtörténetileg igazolni, arra álljon itt néhány példa. *Család* szavunkat mint közzót a XVI. század előtti időből nem ismerjük; településnévben azonban már 1113-ban előfordul. Ugyancsak a XVI. századból van először adatunk a *tolmács* közsőzóra; de már egy 1075-ben keletkezett és 1217-ben átírt oklevél földrajzi neve számot ad nyelvünkben való meglétéről. A *csősz* közzót a XVI. század második feléből való Gyöngyösi Szótártöredék közli először; de egy helységnévben már 1093/1399-ből előfordul. A *róná*-ra nincs korábbi közzői adatunk a XVIII. század végénél; de mint helységnev már 1339-ben elénk kerül. A *pagony* meg a *bognár* szót SÁNDOR ISTVÁN szótára közli először 1808-ból; de hogy mindkettő mennyivel régebbi eleme nyelvünknek, azt az első 1338-ból, a második 1410-ből való földrajzi névi jelentkezése jelzi. Az ilyen általánosan ismert, köznyelvi szavakon kívül tucatjával vannak olyan tájszavaink is, amelyeket csak a nyelvújítás kora vagy még későbbi idő vetett felszínre, korai, középkori földrajzi névi anyagunkban azonban már jelen vannak, tehát régiségük nyilvánvaló.

Egyes közsavaknak a magyarban való korai meglétére nemcsak az okleveleknek rendszerint pontosan vagy legalábbis megközelíthetően időponthoz, évszámhoz köthető földrajzi névi adatai utalnak, hanem ilyen irányban következtetni lehet a különböző névtípusokban való előfordulásukból is. Az egyes földrajzinev-típusok ugyanis különböző régiségűek, illetőleg csak bizonyos időben keletkeztek, ezért többé-kevésbé korhatároló értékűek. Ismeretes pél-

dául, hogy a leghosszabb élettartamúak általában a nagyobb vizek nevei: meg lehetőszen régi időre megy vissza a helységnevek több típusa is; viszonylag fiatal keletkezésűek ellenben a határrésznevek (dűlőnevek), közöttük is az úgynevezett birtoklástörténeti elnevezések. A különböző régiségű főtípusokon belül egy-egy altípus különlegesen alkalmas a kormeghatározásra. Így például számos kritérium alapján tudjuk, hogy *-i* képzővel ellátott helységnevek a XII. század utáni időben nemigen keletkeztek. Ha tehát ilyen helységnevekben az *-i* képző magyar közszóhoz csatlakozott, akkor e szó a magyarban nem fiatalabb a XII. századnál, még akkor sem, ha közszóai adatai esetleg csak jóval későbből mutathatók ki, sőt ha az *-i* képzős helységnevet esetleg maga is csak későbből adatható. Így például a *Csehi, Horváti, Tóti, Oroszi, Olaszi* stb., az *Apáti, Püspöki, Császári, Kovácsi, Szakácsi* stb., a *Teremi, Udvari* stb. helységnevek arra mutatnak, hogy az alapszavukul szolgáló magyar népnevek, foglalkozásnevek stb. — noha ilyen minőségben jórészt csak a XIV. század végi—XV. századi szójegyzékekben jelentkeznek — a XII. században már minden bizonnyal nyelvünk tartozékai voltak. Jóval nagyobb számuk miatt még szélesebb következtetési lehetőséget nyújtanak azok a helységnevek, melyek magyar közszavakból *-d* képző hozzáadásával lettek: *Kölesd, Parajd, Tyukod, Telegd, Szeged, Vasad, Sarkad, Sarud, Korpád, Sárd* stb. Mivel e képzővel helységnevek a XIV. század eleje után már legfeljebb csak elvétve alakultak, a bennük szereplő közszavak — bármennyivel későbből adathatók is esetleg mint ilyenek — valószínűleg a XIII. század előtt keletkeztek, illetőleg kerültek be a magyarba.

Vannak olyan magyar közszavak is, melyeknek egykori meglétére kizárólag csak földrajzi nevekből tudunk következtetni, mert nyelvünkől való kipusztulásuk, elavulásuk oly korai időben ment végbe, hogy a közszavakat bővebben közlő nyelvemlékek időszakát már nem érték meg, a névanyagban azonban mint relictumok gyakran máig megmaradtak. Ilyen szempontból gyanúba fogható minden olyan földrajzi név, amely a magyar nyelvterület különböző részein viszonylag nagyobb számban és megközelítőleg azonos minőségben, funkcióban fordul elő. Bár a tulajdonnevek jelentésnélkülisége, illetőleg a közszavaktól eltérő jellegű jelentéstartalma közszóai jelentésük pontosabb meghatározását nem teszi lehetővé, funkcionális problematikájuk alapján nagy vonalakban jelentésük is kirajzolódik. Az efféle erdőnevekből: *Bükkerek, Fűzkerek, Mogyorókerek, Nyárkerek, Rekettyekerek, Somkerek, Szilkkerek, Kőkényszilvakerek, Körtvélyeskerek* stb. biztosan következtethetünk arra, hogy volt a régi magyarban egy 'erdő'-féle jelentésű *kerek* ~ *kerék* szavunk, amely esetleg — bár korántsem bizonyosan — azonos a *kerek* melléknévvvel, ebben a jelentésében azonban közszóként egyetlen adatból sem mutatható ki. Főként a keleti magyar nyelvterületen igen gyakori az *Unom* ~ *Unyom* ~ *Unomáj* ~ *Unumáj* helynév. Abból a körülményből, hogy kizárólag régi vagy mai szőlők, szőlőskertek megnevezéseként fordul elő, nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy e nevek valami olyan régi magyar közszót őriznek, amely a szőlővel, illetőleg a szőlőműveléssel volt kapcsolatban; sajnos azonban a szó jelentését még az előbbi példánál is kevésbé tudjuk közelebbről meghatározni. Körülbelül ilyen formán állunk a *Berény* nevekkal, melyekből több tucat van a magyar nyelvterületen. Mivel személynévi eredetüket több okból is ki lehet zárni, s mivel mindig települések, lakott helyek megnevezéséül használatosak, bizvást lehet arra gondolni, hogy valamilyen településfajta jelölő

régi magyar közszo sokrendbeli földrajzi névi alkalmazásával állunk szemben. A közelebbi jelentésmeghatározást sajnos az etimológia tisztázatlansága is gátolja. Szakasztott ugyanezt lehet mondani *Iklód ~ Iklad ~ Ikland* neveinkről is, melyekből szintén van néhány tucat, s melyek ugyancsak mindig településnévként fordulnak elő. Az efféle — még sok más példával is illusztrálható — földrajzi neveknek természetesen nagy a korhatároló értéke: még ha egyesekre viszonylag kései időpontból van is történeti adatunk, maguk a nevek és a mögöttük meghúzódó közszavak a középkornál aligha lehetnek fiatalabbak.

A földrajzi nevek természetesen a közszavak hangalakjának és jelentésének a problémakörében is sok kronológiai jellegű tanulsággal szolgálnak a nyelvtörténész számára. Az a körülmény, hogy a magyar szavak tekintélyes hányadának nemcsak első, de általában legkorábbi előfordulásai tulajdonnevekben, köztük jelentékeny számban földrajzi nevekben található, igen megnöveli e neveknek a magyar hangtörténetben játszott szerepét. Az ómagyar nyelv hangtani történéseire például túlnyomórészt a tulajdonnév-anyag alapján tudunk következtetni. Innen van, hogy a magyar hangtörténet első rendszeres összefoglalója, GOMBOCZ ZOLTÁN a tulajdonneveket a hangtörténet külön, önálló, a közszavak történeti adataitól megkülönböztetett forrásanyagként fogta föl, amit a tulajdonnevek jó része mögött rejlő közszoí anyag, valamint a tulajdonneveknek a köznevekkel nagyjából azonos törvények szerint való hangfejlődése vitathatóvá tesz ugyan, de ami mindenesetre mutatj: a névanyagnak e téren való rendkívül fontos szerepét. A tulajdonneveknek és a közszavaknak az alapvetően azonos törvények szerint való hangfejlődése természetesen nem mond ellent annak a ténynek, hogy a földrajzi tulajdonnevekben megőrződött közszavak általában archaikusabb hangtani arculatúak, mint az ugyanazon a területen élő, velük azonos közszavak. Ez az élő, beszélt nyelvi anyagban is tapasztalható, de különösen szembetűnő a nyelvemlékes, történeti adatokban. Mondjuk például a földrajzi nevek még akkor is tovább őrzik *körte* szavunk régebbi *körtvély* hangalakját, ha azon a területen a megfelelő közszo már *körté*-nek, *körtvé*-nek, *körtéj*-nek stb. hangzik; vagy a földrajzi név nyelvtörténeti adatában *Fizes*-t találunk, amikor megközelítőleg ugyanazon időből való és ugyanarra a területre lokalizálható nyelvemlékünk folyó szövegben a közszót *fűz* hangalakban írja. E jelenség oka az, hogy a tulajdonnevekben rögződött, bizonyos értelemben megkövült közszavak jobban ellenállnak a nyelvi változásoknak, főként a normatív behatásoknak, s így az irodalmi nyelvi norma is kevésbé érinti, befolyásolja írásmódjukat, mint amit a szokványos közszavaknál tapasztalhatunk. Nem kell külön magyarázni, hogy a hangtörténet számára ennek a sajátos archaizmusnak is megvan a maga jelentősége.

Noha a földrajzi nevek jelentéstana lényeges vonásokban tér el a közszavak jelentésanatól, számos közszavunk régi jelentésfejlődésének megrajzolásához földrajzi neveink segítenek hozzá bennünket. Ilyen alapon tudjuk például, hogy *nyír* szavunknak volt a régiségben 'mocsár, ingovány' jelentése is, sőt valószínűleg ez volt az eredetibb jelentése, ami — most már részletezhető módon — alkalmasint megvilágítja a *nyír* és az 'aestas' és 'populus' jelentésű *nyár* etimológiai azonosságát. A csak földrajzi nevekben megőrződött, de valamikor nyilván magyar közszóként élő, 'fiatal erdő, vesszőerdő' jelentésű *eresz-tevény* mutat rá *ereszt* igének korábbi, sőt valószínűleg elsődleges 'kisarjad, kinő' jelentésére. A mindig levágott erdőrészt jelölő *Orotás*, *Orotvány* nevek jelzik, hogy *irt* igének eredeti jelentése — a szó finnugor etimológiájával teljes

összhangban — 'metsz, vág, nyes' volt, s egyúttal jelentésbeli vonatkozásaik mellett hangalakjukkal is utalnak az *irt* és az *arat* etimológiai azonosságára.

4. A földrajzi neveknek, illetőleg az ezekben megőrződött közszavaknak a földrajzi nevekben nem szereplő közszavakkal szemben olyan vonásaik vannak, amelyek a nyelvtörténet térbeli problémáinak, a nyelvjárástörténeti kérdéseknek a tanulmányozásában különös súllyal esnek latba. A földrajzi nevek ugyanis, akár régi iratokból kibányászott, akár mai nyelvi előfordulásaikról van is szó, biztosan utalnak arra a területrészre, illetőleg az ahhoz a terület-részhez köthető nyelvi-nyelvjárási típusra, amelyet mint nevek jelölnek, s legalábbis a szótörténet bizonyos vonatkozásaiban teljesen függetlenek — mondjuk — annak a személynek a nyelvhasználatától, aki lejegyezte őket, és annak a nyelvemléknek a lokalizációjától, amelyben szerepelnek. Ezzel szemben a nyelvemlékek „közönséges” közszavai csak többé-kevésbé köthetők területhez, a nyelvemlék lokalizációjának, illetőleg írója nyelvi életrajzának meghatározhatóságától függően, és ezeknek megannyi problémáival terhesen; de még a mai nyelvből gyűjtött tájszavak nyelvföldrajza is — tudjuk — számos problémát vet föl, s nem határozható meg mindig egyértelműen. Hogy a kérdést egy példával szemléltessem: az 1138-ból való Dömösi Adománylevélben közölt *Ság* helynév, mely a 'domb, halom'-féle jelentésű kihalt, illetőleg csak földrajzi nevekben fönmaradt *ság* szavunkat rejti magában, mint a Tolna megyei Kónyi mellett fekvő elpusztult település, valamint egykori és mai domb neve e területhez, illetőleg az itt élő hajdani nyelvjáráshoz biztosan hozzáköthető; megtudjuk általa, hogy a *ság* közszó valamikor élt e területrész nyelvjárásában; az általa jelölt hely ismeretében támpontot kapunk egykori jelentéséről; sőt bizonyos fönntartásokkal — tudniillik ebbe már az oklevélíró is beleszóllhatott — egykor itt élő hangalakjára is következtethetünk; — és mindezt anélkül, hogy az adománylevél nyelvi lokalizációjáról, írójának kilétéről bármi közelebbit tudnánk. Ilyen fokú területi pontosságot nemhogy a sok száz éves emlékek köznyelvi anyagától, de bizonyos vonatkozásokban mai tájszó-feljegyzéseinktől sem remélhetünk.

Mindennek a történeti szóföldrajz számára igen nagy a jelentősége. Lehetővé teszi ugyanis, hogy azt a sok százra rúgó köznevet, amelyet földrajzi neveink rendszeresen tartalmaznak, területi elterjedésében a legpontosabban meghatározhassuk. A földrajzi nevek alapján tehát hosszú sorát tudjuk megállapítani azoknak a vízrajzi közneveknek, települési közneveknek, térszínformaneveknek, gazdaságtörténeti elnevezéseknek, egyedi és gyűjtő jellegű növényneveknek stb., amelyek a magyar régiségben nem voltak országos elterjedésűek, hanem csak a nyelvterület egy részén éltek, tehát — ahogy azt mai terminológiával mondanók — valamikor valódi tájszavak voltak. És újólág hangsúlyozni kell, hogy e nyelvjárástörténeti megállapítások levonására nemcsak a régi iratok történeti anyaga alkalmas, hanem a mai nyelv relictumszerű földrajzi nevei is pár száz évre visszavetítik az akkori földrajzi köznév-anyag nyelvjárás helyzetét; sőt a mai gyűjtések rendszeressége és többé-kevésbé az egész nyelvterületet behálózó volta e téren különlegesen becses fogódzókát szolgáltathat.

A földrajzi tulajdonnevek köznévi elemeinek területi kiértékelése természetesen nemcsak egy-egy szó régi nyelvföldrajzát vetíti elénk, hanem az egyedi problémák egész sorának számbavétele már általánosabb nyelvjárástörténeti következtetésekre, régi nyelvjárástípusok területi elhelyezkedésére is fényt vethet.

Meg kell jegyezni, hogy a nyelvjárástörténeti kutatásokban, pontosabban a nyelvtörténet térbeli, területi problematikájában e téren fölmerülő hatalmas lehetőségek alig kerültek még kihasználásra; számos új eredménnyel kecsegtető rendszeres kimunkálásuk a jövő nyelvtörténeti kutatásainak feladatkörébe tartozik. Néhány egyedi jellegű részeredmény azonban már többé-kevésbé felszínre került, amely mint példaanyag az ide vágó problematikát szemléltetheti. Így — többek között — a magyarországi víznevek vizsgálata alapján derült fény arra, hogy rég kipusztult, ellettőleg csak tulajdonnevekben megőrződött, finnugor eredetű, 'folyóvíz, patak' jelentésű *jó* szavunk a honfoglalást követő évszázadokban valódi tájszó volt, csak az északkeleti-keleti magyar nyelvjárási részlegekben volt honos, de a nyelvterület nyugati és déli részein nem ismerték. Nemcsak nyelvemlékes földrajzi névi adatok, hanem a mai névanyag is jól mutatja, hogy néhány szláv eredetű földrajzi köznevünk: a 'domb, sziget' jelentésű *gorond*, az 'ér, patak' jelentésű *erge*, a 'vizenyős hely' jelentésű *szomoga* csak északkeleti nyelvjárástípusainkban volt ismeretes. Az ugyan-csak 'vizenyős hely' jelentésű *mocsolya* már valamivel nagyobb területen élt mint középkori magyar közszó: a nyugati és az északi nyelvjárásokban, de másutt nem lett belőle tulajdonnév, ami biztos jele annak, hogy köznévként sem ismerték. Középkori és későbbi nyelvemlékes adatok alapján tudjuk, s a mai relictumok is megerősítik, hogy 'mocsár' jelentésű *ban* ~ *hany* szavunk meg 'bucka' jelentésű *gyúr* szavunk csak a Kisalföldön és a Dunántúl nyugati felén volt honos. A nyugati magyar nyelvterület valódi tájszava volt a 'töltés' jelentésű *ottevény* is. Számos elpusztult település neve mellett mai helységnevek tucatjai őrzik a *fa* közszót: *Andrásfa, Martonfa, Gógánfa, Gergelyfája, Abafája* stb. E közszó etimológiája ugyan nem tisztázott, tudniillik a *falu*-hoz való kapcsolásának helyessége vitatható; az azonban bizonyos, hogy jelentése 'falú, lakott hely' volt. A vele alakult helységnevek alapján pontosan megrajzolható a szó középkori elterjedési területe: nem ismerte, következésképpen a földrajzi névadásban sem alkalmazta a magyarság egy része; egyfelől a nyugati (dunántúli, kisaliforniai), másfelől a keleti (kelet-erdélyi) nyelvjárások tájszava volt csupán.

Magától értetődik, hogy a földrajzi tulajdonnevek megőrizte régi magyar földrajzi közszók a szótörténetnek nemcsak arra a kérdésre adnak feleletet, hogy megvolt-e a kérdéses szó a kérdéses területen, avagy sem. Levonható belőlük sok-sok nyelvjárástörténeti tanulság a hangtan, az alaktan és a jelentéstan témakörében is. Például a *bükk, gyümölcs, püspök, füzes* stb. szavak igen gyakori földrajzi névi jelentkezése lehetővé teszi a nyelvtörténeti adataikban meglévő *i* ~ *ü* hangviszony pontos helyhez rögzítését, s ezáltal nagyban elősegíti e hangviszony régi nyelvöldrajzának földterítését. Hogy a jelentéstan területéről is hozzak egy-két példát: A Dunántúl helységneveiben külön típust képviselnek az ilyenek: *Györgysoka, Semjánsoka, Papsoka, Leánysoka* stb. E régi adatokkal is bőven igazolható nevek világosan jelzik, hogy a nyugati magyar nyelvterületen *sok* melléknévünknek még a középkorban kialakult egy regionális, másutt nem tapasztalható jelentésváltozata: a szó itt átcsapott a főnévi kategóriába is, és nyilván 'sokadalom' jelentésen keresztül 'falú' jelentése is kifejlődött. Erdélyben gyakori régi és mai földrajzi tulajdonnév a *Ropó*, amely egy 'meredek, de járható hegyoldal; hágó' jelentésű közszóval azonos. E közszó a *rop* ige igeneve, és a jelentéstan területén azt vallja, hogy a *rop* igének a nyelvterület e részén 'fölfele megy, kapaszkodik'-féle jelentése is kifej-

lődött. A *Ropó* nevek jól elvégezhető lokalizációja pontosan kirajzolja azt a területet, ahol e jelentéskéjlődés, illetőleg ennek megtörténte után a speciális igenévi használat bekövetkezett.

5. Mind a problémák, mind a példák sorolását bőven folytathatnám még. Gondolom azonban, az elmondottakkal is sikerült némileg megvilágítanom, milyen hatalmas segítséget ad, illetőleg adhat a történeti nyelvtudomány számára, ha a földrajzi tulajdonneveket, közelebbről az e tulajdonnevekben megörögződött és megőrződött közszavakat minél több vonatkozásra tekintettel bevonja vizsgálati körébe. Hogy ezt kellő eredményességgel tehesse, szüksége van nyelvünk történeti és jelenkori földrajzi neveinek minél szélesebb és rendszeresebb gyűjteményére. Ezért befejezésül csak újólág hangsúlyozni tudom minden ilyen irányú gyűjtőmunkának általában való nagy tudományos jelentőségét és sok más tudományág ide vonatkozó érdekeltsége mellett különös-képpen rendkívüli nyelvtörténeti becsét.

УРОКИ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИСТОРИИ ЯЗЫКА

Лоранд Бенке

Топонимия в основном является лингвистической дисциплиной, хотя она связана и со многими отраслями науки. Ее отношение к языкознанию в целом и к отдельным его отраслям определяется тем, что значительная часть географических названий возникла из элементов, уже ранее живших в языке. Поэтому географические названия заключают в себе важный источник, причем не только старые, но и недавно возникшие, современные географические названия.

В дальнейшем автор анализирует некоторые вопросы, связанные с элементами географических названий, находящимися в разговорном языке.

Языковедческое исследование одинаково хорошо может использовать показания географических названий в отношении времени и пространства.

Способ исследования в установлении географической распространенности и в этнологии, а также в установлении дальнейших важных языковых и языковедческих выводов автор показывает на разнообразных примерах.

Всем этим он хочет подчеркнуть важность все более обширного и систематичного собирания географических названий.

SPRACHGESCHICHTLICHE LEHREN DER GEOGRAPHISCHEN NAMEN

Von

LORÁND BENKŐ

Die Namenkunde ist eine grundlegend sprachwissenschaftliche Disziplin, obwohl sie mit manchen andern Wissenszweigen verknüpft ist. Ihr Verhältnis zum Ganzen und zu einzelnen Teilen der Sprachwissenschaft ist durch den Umstand bedingt, dass ein bedeutender Anteil der geographischen Namen aus bereits früher in der Sprache lebenden Elementen entstanden ist. Deshalb enthalten die geographischen Namen — und zwar nicht nur die alten, sondern auch die in neuerer Zeit entstandenen, jetzigen Namen — wichtiges Quellenmaterial.

Im weiteren werden einige, mit den gemeinsprachlichen Elementen der geographischen Namen verknüpfte Fragen behandelt. Die Aussage der geographischen Namen kann von der sprachgeschichtlichen Forschung sowohl in zeitlicher wie in räumlicher Relation gleichermaßen sehr wohl benützt werden. Art und Weise der Benützung zur Feststellung der Etymologie sowie der geographischen Verbreitung, bzw. zur Erreichung weiterer wichtiger sprachlicher und sprachgeschichtlicher Aufschlüsse werden an vielfältigen Beispielen vorgeführt.

Mit alledem wünscht Verfasser die Wichtigkeit des möglichst umfassenden und systematischen Sammelns der geographischen Namen zu betonen.